

Fyra förslag som kan tämja marknadskrafterna i skolan

Dagens Nyheter den 19 december 2020

Forskningen visar att utbildning har stor betydelse för välbefinnande, hälsa, och jämlikhet. Därför ligger det i vårt gemensamma intresse att skolväsendet fungerar väl. Att släppa in marknadskrafterna i skolan på det radikala sätt som gjorts i Sverige är inte okomplicerat utifrån ekonomisk teori och empiri.

Oavsett syn på 1990-talets reformer kan nog de flesta acceptera att det finns ett betydande utrymme för reformvårdande åtgärder som kan få marknadskrafterna i skolan att fungera bättre. I det här inlägget föreslår vi ett antal reformer som främjar kunskapsbildning utan att skapa onödig ineffektivitet eller orättvisa.

En avgörande skillnad mellan utbildning och varor som mat och kläder är att den bedrivs i ett socialt sammanhang. När vi köper hem mat till barnen spelar det ingen roll vilka andra som köper samma matvaror. Skolkamraterna utgör däremot en väsentlig komponent av skolgången.

I enlighet med detta finner forskningen genomgående (här, här och här) att en skolas elevunderlag utgör en viktig faktor bakom dess popularitet. Skolor med elever som har en gynnsam socio-ekonomisk bakgrund kan därför ha lätt att attrahera nya elever även om de har brister i utbildningen. Elever är också olika resurskrävande varför skolor sammantaget kan ha mycket starka intressen av att via lokalisering, marknadsföring eller antagnings-systemet påverka elevurvalet.

1. En första förutsättning för att konkurrensen ska fungera väl är att alla familjer ges samma möjligheter att välja skola. För att uppnå detta krävs ett gemensamt ansöknings- och antagningssystem. Systemet bör vara enkelt, transparent och föräldrarnas önskemål om skola ska baseras på aktuella förhållanden. Att ha separata ansöknings- och placeringsförfaranden för enskilda skolor minskar systemets effektivitet och bidrar med största sannolikhet till ökad social segregation (se här och här).

Att platserna på friskolor i dag kan reserveras via tidig köanmälan ger inte alla familjer lika möjligheter och innebär inte heller större valfrihet för flertalet familjer. Tvärtom: Skolor förändras, liksom familjers behov, och om urvalet sker efter förhållanden som råder när det är dags för skolplacering kan fler få sina önskemål uppfyllda. En gemensam antagning gör det också möjligt att nå alla familjer med samlad och aktuell information innan intresse anmäls och urval sker.

En gemensam antagning och slojade köer förbättrar inte situationen för alla. Föräldrar som redan ställt sina barn i kö till attraktiva skolor har anledning att argumentera för att behålla kötid som urvalsgrund. Dessa familjers fördelar bygger emellertid på att möjligheterna inskränks för nyinflyttade och dem som sent kommit underfund med vilken skola som passar bäst. Alla torde dessutom se fördelarna med att skolvalet baseras på förhållanden som är aktuella när skolplaceringen väl äger rum. Erfarenheterna av gemensamma skolvals-system

som tar hänsyn till alla föräldrars önskemål är också överlag goda.

2. För det andra måste den olikvärdiga betygssättningen åtgärdas. I dagsläget är det alldeles för lätt att konkurrera genom att helt enkelt sätta högre betyg. Rapport efter rapport har påpekat problemet men verksamma åtgärder lyser med sin frånvaro. Detta leder till orättvisor och ineffektivitet vid urvalet till vidare studier. Det är uppmuntrande att Skolverket analyserar metoder för att förankra betygen till externt bedömda nationella prov, men det politiska intresset verkar begränsat. Att åtgärder som säkerställer en mer likvärdig betygssättning inte finns på plats ter sig som en häpnadsväckande underlåtelse i ett konkurrensutsatt skolväsende.
3. För det tredje måste skolval, uppföljning och utvärdering baseras på aktuell och relevant information. Själva grunden i systemet är att ju att familjer kan göra informerade val. För att skolväsendet ska fungera väl krävs även insyn från flera andra håll: myndigheter, politiker, journalister, forskare och – inte minst – lärare och rektorer. Vad som utgör relevant information är svårt att exakt specificera i lag eller förordning; skolans uppdrag är brett, familjers behov skiljer sig åt och hur skolor utvärderas och granskas är under ständig förändring.

Ett uppenbart sätt att säkerställa tillgången på relevant information är att låta samtliga skolor omfattas av offentlighetsprincipen. Offentlighetsprincipen är inte oproblematisks att tillämpa på privata bolag men skolan är en central, offentligfinansierad, samhällsinstitution som omfattar både myndighetsutövning och tvång. Allmänheten har därför ett stort berättigat intresse av insyn.

Det finns även ett allmänintresse av att skolor och huvudmän lär av varandra, vilket underlättas av offentlighet och vidsträckt meddelarfrihet för de anställda. Det är möjligt att det finns andra lösningar på insynsfrågan, men friskoleföretagens invändningar mot offentlighetsprincipen förefaller oss överdrivna. En statlig utredning menar att friskolornas kostnad för offentlighetsprincipen är begränsad och lätt kan kompenseras via skolpengen. Utredningen menar också att insynen i friskolornas verksamhet var otillfredsställande redan innan skolstatistiken belades med sekretess.

4. För det fjärde bör skolor och huvudmän resurssättas efter deras faktiska behov och uppdrag. Alla elever har inte samma behov vilket i viss mån avspeglas i dagens resurstilldelning. Detta är också huvudorsaken till att ersättningen till kommunala skolor i dag är högre än till fristående. Huruvida ersättningen är hög nog är svårt att besvara, men att privata aktörer är kraftigt underrepresenterade bland skolor med socialt mer krävande elevunderlag är en indikation på att så inte är fallet.

Till skillnad från privata aktörer har kommunerna ett ansvar för att alla elever kan erbjudas en skolplats, helst i rimlig närhet till hemmet. Fristående skolor bestämmer däremot själva hur många elever de vill ta emot och har helt andra möjligheter att bestämma var verksamheten placeras. Detta innebär fördelar då skolverksamhet har kostnader som är oberoende av skolans storlek. Att en

kommun har höga kostnader för skolplatser i glesbygd innebär exempelvis inte att en friskola i kommunens centralort bör kompenseras för detta.

Det är även kommunen som måste hantera att elevantalet varierar över tid. Det råder bred samsyn kring den principiella frågan att kommuners bredare ansvar inte ska medföra ekonomiska nackdelar. Däremot gör varken lagstiftning eller praktik det tydligt att kommunala skolor ska ersättas för högre verksamhetskostnader kopplade till det bredare uppdraget. Detta bör ändras även om nivån och utformningen av skolornas ersättning kan diskuteras. Utredningen "En mer likvärdig skola – minskad skolegregation och förbättrad resurstilldelning" (SOU 2020:28) föreslår att kommunala merkostnader beräknas och dras av från friskolornas ersättning, men en statlig schablon vore ett möjligt alternativ.

Marknadskrafternas roll i skolan kommer att vara en fortsatt kontroversiell och komplicerad fråga. Med ett gemensamt antagningssystem utan urval utifrån kötid, uppstyrd betygssättning, bättre insyn och en resursättning som tar hänsyn till skillnader i behov och uppdrag är vi emellertid övertygade om att marknadskrafterna kommer att fungera bättre än i dag.

Tore Ellingsen

Peter Fredriksson

Erik Lindqvist

Jonas Vlachos